

Naslov rada:

Etnički identiteti u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj – materijalni i pisani izvori

Doktorand:

Goran Bilogrivić, dipl. arh.

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Mentori:

Dr. sc. Mirja Jarak, izv. prof.

Dr. sc. Neven Budak, red. prof.

Uvod i pregled dosadašnjih istraživanja

Pojam identiteta vrlo je širok i postoje različiti individualni i skupni identiteti. Međutim, kad se govori o identitetu u medievistici, pogotovo u kontekstu ranoga srednjeg vijeka, najčešće se radi o etničkim identitetima. Suvremeno proučavanje u grubo se može svesti na dva osnovna pristupa. S jedne strane primordijalistički, u kojem etnicitet ima snažnu psihološku, ali i biološku dimenziju te se promatra prilično statično, a s druge instrumentalistički, koji promatra etnicitet kao fluidan i promjenjiv proces te naglašava važnost izbora i svjesne odluke pojedinca o pripadnosti etničkoj skupini.

U suvremenoj historiografiji srednjega vijeka u ovoj tematici zadnjih desetljeća prevladava instrumentalistički pristup uz koncept tradicijskih jezgri, prema kojemu su razni "narodi" koji se spominju u povijesnim izvorima zapravo polietničke zajednice okupljene oko vodećeg sloja/elite, a pisana gentilna tradicija (*origo gentis*) nije izravan opis prošlih događaja, nego prvenstveno služi za stvaranje aktualnog identiteta, objašnjavanje postojećeg stanja i legitimaciju vlasti elite. U srednjovjekovnoj je arheologiji, međutim, i dalje često izražen primordijalistički i kulturnohistorijski pristup. U arheološkim kulturama i pojedinim nalazima često se traže izravne potvrde podacima iz pisanih izvora, odnosno identifikacija navedenih etničkih skupina. Nasuprot tome, postoji i snažna opozicija koja spaja instrumentalistički pristup s postprocesualizmom i strukturalizmom te smatra da arheologija ne može dati odgovore na etnička pitanja u prošlosti. Negdje između ova dva pristupa jest model koji naglašava kulturni kontekst etniciteta. Naime, prema Siân Jones, etnička se svijest javlja tek u kontekstu društvene interakcije ljudi različitih kulturnih tradicija i tada se procesi i prakse koji su bili smatrani prirodnima i uzimani zdravo za gotovo sistematiziraju i koriste u reprezentaciji kulturne tradicije. Na taj način dolazi do stvaranja, reprodukcije i transformacije etničkih kategorija kroz sistematičnu komunikaciju kulturnih razlika u odnosu na "etničke druge". Oblik koji će te kulturalne razlike poprimiti proizlazi iz kombinacije ljudskog habitusa i društvenih uvjeta u pojedinim povijesnim kontekstima, dok sam kulturni sadržaj, kao i važnost etniciteta, ovise o određenom kontekstu. Zato i ne treba očekivati u pojedinim arheološkim kulturama izravne odraze određenih etničkih skupina. U određenim

kontekstima, međutim, pojedini elementi materijalne kulture mogu biti korišteni u reprezentaciji etniciteta.

Ova je tema odavno u samom vrhu interesa hrvatske medievistike, a većinom se razmatraju pitanja podrijetla te vremena i okolnosti dolaska Hrvata na područje nekadašnje rimske provincije Dalmacije, na temelju rijetkih i mahom kasnijih pisanih izvora. U historiografiji se najčešće raspravlja u okviru migracijskih ili autohtonih teorija, iako su sve prisutniji i radovi u skladu sa suvremenim europskim istraživanjima (N. Budak, M. Ančić). Nacionalna se arheologija u velikoj mjeri oslanja na općenita dostignuća historiografije, no s obzirom na nedostatak pisanih izvora, pogotovo za 7. i 8. stoljeće, pokušava dati odgovor na pitanja podrijetla i dolaska Hrvata te kontinuiteta autohtone populacije vlastitim metodama i prvenstveno analizom grobnih priloga. Važno je naglasiti da je u zadnjih dvadesetak godina učinjen značajan napredak i objavljene su mnoge studije s različitih područja arheologije kojima je omogućeno puno bolje poznavanje ranosrednjovjekovnog razdoblja u Hrvatskoj, a značajna je svakako detaljna raščlamba materijala 8. (većinom druge polovine) i 9. stoljeća, čime je dostignuta prilično sigurna datacija i čvrsta osnova za daljnja istraživanja. Što se pitanja identiteta i etnogeneze tiče, većinom je riječ o kraćim radovima ili manjim dijelovima u sklopu širih studija, dok opširna i sustavna analiza navedene problematike i dalje nedostaje. Općenito gledajući, većina autora zastupa tradicionalnu tezu o doseobi slavenskih Hrvata u 7. stoljeću pa novi materijal i običaje pokopavanja pripisuje njima, a postupene promjene smatra rezultatom suživota s autohtonim stanovništvom. U 9. stoljeću pod snažnim utjecajem Franaka dolazi do pokrštavanja i promjene u materijalnoj kulturi, ali nema novog doseljavanja stanovništva. Nasuprot tome, dio autora promatra pojavu Hrvata u Dalmaciji u kontekstu planiranog franačkog raseljavanja i naseljavanja u vrijeme ratova protiv Avara na prijelazu 8. u 9. stoljeće, bez obzira smatraju li Hrvate čitavim definiranim narodom, ili tek ratničkom elitom. Potvrda ovoga doseljavanja bili bi upravo novi grobni prilozi franačke provenijencije, često luksuzni predmeti poput mačeva i ostruga. Isti autori autohtono stanovništvo gledaju kao jedinstveno na širem području istočnojadranske obale i zaleđa, kao i njihovu materijalnu kulturu, te zastupaju mišljenje o izraženom kasnoantičkom kontinuitetu. Pojedina novija istraživanja pokazuju, međutim, kako se autohtono stanovništvo može promatrati kao zapravo heterogenu populaciju koju čine manje lokalne zajednice, iako s djelomično zajedničkom materijalnom kulturom i običajima. Jedan takav zasebni identitet manje lokalne zajednice definirao je nedavno A. Milošević na području Sinjskoga polja, na temelju grobalja u Glavicama i okolici. Također, pojedini autori ističu problematičnost u decidiranom nazivanju novodoseljenih populacija 7. i 8. stoljeća Hrvatima pa tako primjerice T. Fabijanić koristi termin "Slaveni/Hrvati". Deveto je stoljeće, pak, vrijeme razvoja klasične "starohrvatske" arheološke kulture i punog procvata predromaničke plastike i crkvenog graditeljstva. Jasno su definirane radionice crkvenog namještaja koje se mogu povezati s pojedinim vladarima, a na temelju arhivskog materijala iz starijih arheoloških istraživanja i novim analizama donose se i novi zaključci o ponekim ključnim lokalitetima, poput Crkvine u Gornjim Koljanima ili pak crkve Sv. Spasa na vrelu Cetine. Sva navedena istraživanja otvaraju prostor za analizu arheološkog materijala u kontekstu

suvremenog istraživanja ranosrednjovjekovnih identiteta, kakva još uvijek u Hrvatskoj nije provedena.

Cilj i hipoteze istraživanja

Uz osnovno polazište da o nekoj etniji možemo decidirano govoriti tek nakon njene definitivne pojave u pisanim izvorima, istraživanje će se odmaknuti od uobičajenih pitanja podrijetla, seobe i vremena dolaska Hrvata te umjesto toga usredotočiti na proučavanje ranosrednjovjekovnih identiteta u dalmatinskome zaleđu koji su nam poznati iz pisanih izvora u razdoblju 9. stoljeća te neposredno prije i nakon njega. Uz hipotezu da se materijalna kultura jest koristila u stvaranju i izražavanju identiteta elite, iako samo određeni njezini segmenti koji su smatrani pogodnima, u skladu sa suvremenim istraživanjima ranosrednjovjekovnih identiteta će se ispitati primjenjivost takvih istraživanja na hrvatskome materijalu.

Materijal, ispitanici, metodologija i plan istraživanja

Kako je tema ovoga rada nužno interdisciplinarna, takav će biti i pristup. Uz arheologiju i njezin materijal i metodološke postupke te kritičku analizu relevantnih povijesnih izvora i dosadašnje historiografije, konzultirat će se i antropološka, sociološka, povijesnoumjetnička i druga literatura koja obrađuje problematiku s područja ove teme. U središtu će ipak biti kontekstualna arheološka analiza dostupnih relevantnih materijalnih izvora – grobnih priloga, crkava i crkvenog namještaja, rijetkih nasebinskih objekata. U proučavanju grobnih priloga primarna je metoda tipološka analiza predmeta. Također će se analizirati i stratigrafski odnosi pojedinih grobova i skupina grobova unutar grobalja, prvenstveno u pogledu horizontalne stratigrafije, ali i vertikalne, tamo gdje su podaci dostupni. Od velike su važnosti odnosi sakralne arhitekture prema grobovima, bilo da je riječ o grobljima nastalima uz crkve, bilo o crkvama sagrađenima na ranijem groblju na redove. Kvantitativnom metodom i usporedbom različitih grobalja na bliskom i širem području proučit će se razlike u učestalosti pojavljivanja pojedinih elemenata materijalne kulture na različitim lokalitetima i razmotriti mogu li se takvi slučajevi povezati s postojanjem određenih manjih lokalnih identiteta. U početnome dijelu rada bit će ispitano dosadašnje stanje istraživanja etniciteta i predstavljene suvremene metodološke i teorijske spoznaje o etnicitetu općenito, glavni pravci istraživanja poput primordijalističkog i instrumentalističkog, kao i neke druge mogućnosti. Zatim će se analizirati pitanje etničkog identiteta u medievistici, za početak u historiografiji, te razvoj koncepata poput tradicijskih jezgri i *origo gentis*. Glavni dio će se ipak odnositi na arheološko istraživanje ove problematike – povezivanje arheoloških kultura i etničkih skupina, tradicionalni kulturnohistorijski pristup i noviji (post)strukturalistički, odnos arheologije i historiografije te njihovih teorija i metodoloških koncepata, proučavanje migracije i doseljenja, itd. Predstaviti će se i dosadašnje istraživanje navedenih tema u hrvatskoj medievistici, ponovno s težištem na arheologiji, i naglasiti koja su pitanja do sada bila ključna u istraživanju, kao i mogući drugačiji smjerovi istraživanja. Zatim će se preći na analizu arheološkog materijala kasnog 8. i ranog 9. stoljeća, prvenstveno s područja

dalmatinskog zaleđa. Razmotrit će se njegov odnos prema ranijem horizontu, strateška uloga lokaliteta s karolinškim ratničkim nalazima, stvaranje prvih centralnih mjesta te formiranje identiteta najranije elite, a sve u kontekstu događaja poznatih iz suvremenih pisanih izvora. Središnji dio rada bit će posvećen i glavnim pitanjima – pojavi i formiranju hrvatskog identiteta te eventualnoj ulozi materijalne kulture u tome procesu. Istraživanje međutim neće biti ograničeno samo na hrvatski identitet, već će se proučiti i njegov odnos prema drugim identitetima, kako onim poznatima iz pisanih izvora, tako i mogućim manjim identitetima lokalnih zajednica poznatih na temelju arheoloških nalaza. Ovaj period, veći dio 9. stoljeća, vrijeme je razvoja klasične "starohrvatske kulture". Taj je termin prisutan praktički od samih početaka naše nacionalne arheologije i pod njime se podrazumijevaju različiti elementi materijalne kulture, od grobnih priloga do crkava. Kako sam naziv nosi prilično jake etničke konotacije, proučit će se geneza i razvoj ove pojave i pitanja vezana uz materijal koji se pod njime podrazumijeva te odnos ove arheološke kulture prema ranosrednjovjekovnom hrvatskom identitetu. Uz razvoj navedene materijalne kulture dolazi i do promjene u pokopavanju na grobljima i izražavanju identiteta, prvenstveno elite. Ono se sada veže sve više uz Crkvu i crkve, o čemu govore mnogi natpisi vladara, župana i drugih velikodostojnika na dijelovima crkvenog namještaja, ali i paleografski izvori poput primjerice papinskih pisama. U završnome će se dijelu provedene analize formiranja i izražavanja identiteta elite i uloge materijalne kulture u tome procesu postaviti u kontekst ranije navedenih suvremenih istraživanja identiteta u medievistici te nastojati izvući određeni zaključci o etničkim identitetima na području ranosrednjovjekovne Hrvatske.

Očekivani znanstveni doprinos predloženog istraživanja

Iako je ova tema i u hrvatskoj arheološkoj literaturi dosta često obrađivana, do sada nikad nije provedeno sustavno istraživanje u kontekstu suvremenih teorija i metodologije. Temeljeći se upravo na takvom pristupu, ovdje će se pokušati sagledati navedeni problemi i pitanja i tako pokazati na koji se način u odnosu na njih može interpretirati domaći arheološki materijal. Time bi se dopunila dosadašnja arheološka istraživanja, ali i otvorila mogućnost novih smjerova proučavanja.